

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Η ΜΑΡΙΟΥΠΟΛΗ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 18ου ΚΑΙ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

Ιρίνα Πονομαριόβα

Οι Έλληνες που διέμεναν στην περιοχή της Αζοφικής θάλασσας, ίδρυσαν τη Μαριούπολη. Σήμερα οι Έλληνες, ως προς την εθνοτική σύνθεση του πληθυσμού του Νομού του Ντονέτσκ, καταλαμβάνουν την τρίτη θέση (1,6%) μετά τους Ρώσους και τους Ουκρανούς. Σύμφωνα με τα στοιχεία της πανουκρανικής απογραφής πληθυσμού, το 2001, 78.000 άτομα δήλωσαν ελληνική καταγωγή. Οι Έλληνες της Αζοφικής ανήκαν σε δύο υποομάδες, τους «Ρουμέους» [Ρωμιούς] που ήταν ελληνόφωνοι και των οποίων η γλώσσα διακρίνεται σε πέντε διαλέκτους που ανήκουν στην ελληνική ινδοευρωπαϊκή γλωσσική οικογένεια, και τους «Ουρούμους» που ήταν τουρκόφωνοι και στο περιβάλλον τους οι ιστορικοί ερευνητές ανακάλυψαν τέσσερις διαλέκτους των τουρκικών γλωσσών της αλταϊκής γλωσσικής οικογένειας. Οι εκπρόσωποι και των δύο υποομάδων αυτοπροσδιορίζονταν ως Έλληνες, όμως στη διάρκεια της ιστορικής τους διαδρομής κάθε υποομάδα ζούσε χωριστά από την άλλη και μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα δεν κρατούσαν μεταξύ τους σχεδόν καμία επαφή. Η ορθοδοξία, ωστόσο, ήταν ο συνδετικός κρίκος των Ρουμέων και των Ουρούμων.

Οι Έλληνες της ουκρανικής Αζοφικής είναι απόγονοι των μεταναστών μετοίκων που προέρχονταν από τα χωριά της Κριμαίας. Μετά την κατάληψη της Κάφας από τους Οθωμανούς το 1475, το Χανάτο της Κριμαίας διατήρησε μεν την ελευθερία στην εσωτερική διοίκηση αλλά την επικυριαρχία την είχαν οι Οθωμανοί. Από τα τέλη του 15ου αιώνα η Κάφα έγινε σαντζάκι ενώ τον 17ο και τον 18ο αιώνα αναφέρεται ως εγιαλέτι με διοικητή τον μπεηλέρμπεη της Κάφας. Το εγιαλέτι του κριμαϊκού Χανάτου υποδιαιρείτο στους καζάδες του Κερτς, του Σουγκντάκ και του Μενκούμπ,¹ και τα καϊ-

1. Β. Α. Μπουσακόβ, *Λεξιλογική δομή των ιστορικών τοπωνυμίων της Κριμαίας*, Κίεβο 2003, σ. 32 [В. А. Бушаков, *Лексичний склад історичної топонімії Криму*]. Π. Ι. Κέππεν, *Συλλογή για την Κριμαία. Περί των αρχαιοτήτων της νότιας ακτής της Κριμαίας και των βοώνων της Ταυρίδας*, Αγία Πετρούπολη 1937, σ. 75-79 [Π. Ι. Кеппен, *Крымский сборник. О древностях Южного берега Крыма и гор Таврических*].

μακαμλίκια του Μπαχτσισαράι, του Αχμπεχέτ και του Καρασουμπαζάρ.² Αξίζει να σημειωθεί ότι οι ελληνόφωνοι και τουρκόφωνοι Έλληνες ζούσαν ξεχωριστά, σε διαφορετικά χωριά, και επικοινωνούσαν μεταξύ τους αποκλειστικά για τις οικονομικές συναλλαγές τους.

Ο πολυεθνικός και πολυθρησκευτικός πληθυσμός της Κριμαίας στην πάροδο των αιώνων αποτελούσε ενιαίο οικονομικό μηχανισμό. Το κύριο μέρος των εισοδημάτων του ταμείου του κριμαϊκού Χανάτου προερχόταν από τους ορθόδοξους Έλληνες. Για τον λόγο αυτό, όταν στο πλαίσιο της κρατικής πολιτικής του εποικισμού της Ρωσικής αυτοκρατορίας άρχισε η προετοιμασία για τη μετανάστευση των Ελλήνων από την Κριμαία στην Αζοφική, δημιουργήθηκαν στην Κριμαία συγκρούσεις μεταξύ των εθνοπολιτισμικών ομάδων. Τον Ιούλιο του 1778 ξεκίνησε η μετανάστευση των χριστιανών από την Κριμαία προς τα εδάφη της Ρωσικής αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Αλέξανδρου Σουβόροβ, τον δρόμο της μετανάστευσης από την Κριμαία στην Αζοφική πήραν 31.386 χριστιανοί,³ εκ των οποίων οι 18.395 ήταν Έλληνες. Εντούτοις οι συνθήκες της μετοίκησης ήταν εξαιρετικά δύσκολες. Πολλοί από τους μετανάστες πέθαναν από διάφορες ασθένειες και από την πείνα.

Καθοριστικό ρόλο στην ίδρυση των ελληνικών παροικιών στην περιοχή της Αζοφικής διαδραμάτισε ο μητροπολίτης Ιγνάτιος, με πρωτοβουλία του οποίου θεμελιώθηκε η ελληνική Μαριούπολη στις εκβολές των ποταμών Κάλμιους και Κάλτσικ. Σύμφωνα με το τοπογραφικό σχεδιάγραμμα της πόλης, ολόκληρη η περιοχή ήταν χωρισμένη σε οικόπεδα. Η διανομή της γης έγινε με κλήρωση. Τα οικόπεδα ήταν αριθμημένα και κατά την κλήρωση κάθε κάτοικος λάμβανε έναν αριθμό και κατόπιν έβρισκε το οικόπεδο το οποίο του αντιστοιχούσε. Στις 26 Ιουλίου (8 Αυγούστου με το νέο ημερολόγιο) του 1780 οι Έλληνες εγκαταστάθηκαν στα οικόπεδά τους και έκτοτε δημιουργήθηκε η Μαριούπολη.⁴

2. Φ. Φ. Λασκόβ, «Στατιστικά στοιχεία για την Κριμαία που έχουν αναφερθεί από τους καϊμακμάηδες το 1783», *Σημειώσεις της Εταιρείας Ιστορίας και Αρχαιότητων της Οδησσού*, τ. 14, Οδησός 1888, σ. 91-156 [Φ. Φ. Лашков, «Статистические сведения о Крыме, сообщенные каймаканами в 1783 году», *Записки Одесского Общества Истории и Древностей*].

3. Κατάλογος της 18ης Σεπτεμβρίου 1778 που περιλαμβάνει πόσοι χριστιανοί μετοίκησαν από την Κριμαία στη Ρωσία, από ποιες πόλεις, από ποια χωριά και ποιοι έμειναν πίσω για να ασχοληθούν με το εμπόριο. Ν. Ντουμπρόβιν, *Η προσάρτηση της Κριμαίας στη Ρωσία: Διατάγματα, επιστολές, εκθέσεις και αναφορές*, τ. 2, Αγία Πετρούπολη 1885, σ. 711-714 [Н. Дубровин, *Присоединение Крыма к России: Рескрипты, письма, репортажи и донесения*].

4. ΚΑΑΔΚ, αρχ. σειρά 535, αρ. ευρ. 1, φάκ. 2557, φ. 2. Σχέδιο οικοδόμησης της Μαριούπολης για 596 νοικοκυριά (κάτοικοι: 1425 άνδρες, 1300 γυναίκες) (Φεβρουάριος 1782) [Государственный архив в Автономной Республике Крым].

Η Μαριούπολη απαντά στις πηγές με τα ονόματα Μαριάμι, Μά-
ριαμπολ, Μάριανπολ, Μάριοπολ, Μάρνουπιλ, Μαρνοπόλιε, Μαρνοπίλιε,
Μαρνοπίλλια και Σέερ. Κατοικήθηκε από τους τουρκόφωνους Έλληνες
(Ουρούμους) που κατάγονταν από τις κριμαϊκές πόλεις Μπαλακλάβα
(Τσέμπαλο), Μπαχτσισαράι, Κοζλόβ (Γκεζλεβέ, Ευπατορία), Καρասου-
μπαζάρ (Μπιλογκίρσκ), Κάφα (Κέφε, Θεοδοσία) και Μαρίεν (Μαϊρούμ,
Μαϊράμ, προάστιο του Μπαχτσισαράι και του Μπελμπίκ.⁵ Η διάλεκτος
των Ελλήνων της Μαριούπολης ανήκει στην ουγκουζική διάλεκτο της
τουρκικής υποομάδας της αλταϊκής γλωσσικής οικογένειας.⁶ Στην αρχή
της περιόδου (τέλη 18ου – αρχές 19ου αιώνα) οι Ουρούμοι χρησιμοποι-
ούσαν τη διάλεκτό τους μόνο στην καθημερινή ζωή, ενώ η γραπτή τους
γλώσσα βασιζόταν στα γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου. Κατά την
έρευνά μας στους φακέλους του Ελληνικού Μαγιστράτου της Μαριούπο-
λης για τα έτη 1811, 1846 και 1874 ανακαλύψαμε μερικά έγγραφα⁷ στα
οποία οι τουρκικές, ελληνικές και ρωσικές λέξεις αποδίδονταν με γράμμα-
τα του ελληνικού αλφαβήτου.

Η εκκλησία έπαιζε ξεχωριστό ρόλο στην πνευματική ζωή των Ελλή-
νων της Μαριούπολης. Στην Κριμαία οι χριστιανοί μετανάστες είχαν 68
εκκλησίες⁸ που υπάγονταν στη χριστιανική επαρχία Γοτθίας και Κάφας.
Ο μητροπολίτης Ιγνάτιος φτάνοντας στη Μαριούπολη κατέβαλε μεγάλες
προσπάθειες για να χτιστούν ορθόδοξοι ναοί. Αξίζει να αναφέρουμε ότι
στους νέους τόπους εγκατάστασης οι Έλληνες αφιέρωναν τους ναούς τους
στους ίδιους αγίους τους οποίους λάτρευαν και στην Κριμαία.⁹ Χαρακτη-

5. Οι ονομασίες των οικισμών της Κριμαίας, από την οποία κατευθύνθηκαν οι μέτοι-
κοι προς την Αζοφική, και ο αριθμός τους αναφέρονται σύμφωνα με τις παρακάτω πηγές:
«Ο αρχιμανδρίτης Γαβριήλ (Β. Φ. Ροζάνοβ) και η μετοίκηση των Ελλήνων από την
Κριμαία στο Κυβερνείο του Αζόφ και η ίδρυση της Επισκοπής Γοτθίας και Κάφας», *Ση-
μειώσεις της Εταιρείας Ιστορίας και Αρχαιοτήτων της Οδησσού*, τ. 1, Οδησός 1844,
σ. 197-204 [«Гавриил, архимандрит (Розанов В. Ф.) переселение греков из
Крыма в Азовскую губернию и основание Готфийской и Кафийской епархий»,
300ИД]. Α. Α. Μπερτιέ-Ντελαγάρντ, *Μελέτη ορισμένων ζητημάτων της Ταυρίδα*, σ.
229-256 [Α. Ι. Βερτγέ-Δελαγάρντ, *Исследование некоторых недоуменных вопро-
сов в Тавриде*]. Ντουμπρόβιν, *Η προσάρτηση της Κριμαίας στη Ρωσία*, ό.π., σ. 711-
713. Λασκόβ, «Στατιστικά στοιχεία για την Κριμαία», ό.π., σ. 136-141.

6. Λασκόβ, «Στατιστικά στοιχεία για την Κριμαία», ό.π., σ. 14.

7. ΜΤΙΜ, Υπόθεση του Ελληνικού Δικαστηρίου της Μαριούπολης, αρ. 3503, 6259,
6271-Ντ. [Маріупольський краєведческий музей].

8. Λασκόβ, «Στατιστικά στοιχεία για την Κριμαία», ό.π., σ. 136-144.

9. Α. Β. Μαλγίν, «Κατάλογος (του Α. Α. Μπερτιέ-Ντελαγάρντ) του χριστιανών
κατοίκων που μετοίκησαν από τις πόλεις και χωριά της Κριμαίας το 1778 και των παλαι-
ών εκκλησιών που διασώθηκαν», *Το Μουσείο της Κριμαίας*, αρ. 1/94 (Συμφερούπολη
1995), σ. 152-169 [Α. Β. Малыгин, «Ведомость (А. А. Бертье-Делагарда) хри-

ριστικό της θρησκευτικής τους ευλάβειας είναι το γεγονός ότι οι Έλληνες οδηγήθηκαν από την Κριμαία στην Αζοφική με τη συνοδεία της εικόνας της «Θεοτόκου Οδηγήτριας». Η εικόνα αυτή ήταν αφιερωμένη στην Παναγία της πόλης του Μπαχτσισαράι, αλλά υπάρχουν και άλλες ονομασίες της, όπως Παναγία ή Θεοτόκος της Κριμαίας και της Μαριούπολης.¹⁰ Κατά τις αποστολές μας στα χωριά της περιοχής διαπιστώσαμε ότι οι σύγχρονοι κάτοικοι των ελληνικών εγκαταστάσεων συνδέουν το όνομα της Μαριούπολης με την εικόνα της Παναγίας, την οποία οι μετανάστες είχαν φέρει στην Αζοφική από τη μονή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου του Μπαχτσισαράι.

Βάσει των ερευνών υποθέτουμε ότι αυτή την εικόνα οι Έλληνες αρχικά την έφεραν μαζί τους από τη Μονή της Παναγίας Σουμελά,¹¹ στην περιοχή της Τραπεζούντας, όπου είχε μεταφερθεί από την Αθήνα. Αναφέρεται ότι η εικόνα της Παναγίας Σουμελά ήταν ζωγραφισμένη από τον ευαγγελιστή Λουκά.¹² Οι μαρτυρίες που συγκέντρωσε ένας Έλληνας ιερέας από την Τραπεζούντα κατά την παραμονή του στο Μπαχτσισαράι, το 1850, επιβεβαιώνουν ότι η θαυματουργή εικόνα της Παναγίας βρισκόταν στη Μονή της Παναγίας Σουμελά. Ο ιερέας, επίσης, αφηγείτο για την εικόνα τα εξής: «είναι όντως η πιο αρχαία, φτάνει στην εποχή των Αποστόλων και είναι μία από τις 72 εικόνες της Παναγίας, ζωγραφισμένες από τον ευαγγελιστή Λουκά».¹³ Στην αρχαία εικόνα της Παναγίας του Μπαχτσι-

стианского населения, вышедшего из городов и деревень Крыма в 1778году, и оставшихся после него старых церквей», Крымский музей]. Ασχόβ, «Στατιστικά στοιχεία για την Κριμαία», ό.π., σ. 136-142.

10. *Κριμαϊκό Όρος. Η Ιερά Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου του Μπαχτσισαράι στις ιστορικές περιγραφές*, Συμφερούπολη 1995, σ. 13 [Крымский Афон. Бахчисарайский Успенский монастырь в исторических описаниях].

11. Χ. Σαμουηλίδης, *Ιστορία του Πορτακού Ελληνισμού*, Αθήνα 2002, σ. 91-94, Χ. Σαμουηλίδης, *Οδοιπορικό στον Πόντο*, Αθήνα 1979, σ. 65, J. Fallmerayer, *Fragmente aus dem Orient*, Στουτγάρδη και Τυβίγγη 1845, σ. 122, Ι. Κυριακίδη, *Ιστορία της παρὰ την Τραπεζούντα Ιεράς Μονής Σουμελά*, Αθήνα 1898.

12. Φ. Γρεγορόβιους, *Η ιστορία της Αθήνας τον μεσαίωνα από την εποχή του Ιουστινιανού έως την τουρκική κατάκτηση*, Αγία Πετρούπολη 1900, σ. 24 [Φ. Γρεγορόβιους, *История города Афин в средние века от эпохи Юстиниана до турецкого завоевания*]. Λεπτομερείς πληροφορίες περιγράφονται στην *Ιστορία της Ιεράς Μονής Παναγίας Σουμελά*. Αυτή η περιγραφή υπάρχει στο Κεφάλαιο «Η ιστορία της Ιεράς Μονής Παναγίας του Σουμελά», το οποίο συμπεριλαμβάνεται στο βιβλίο *Η Θεία και Ιερά Ακολουθία των οσίων [...] Πατέρων [...] Βαρνάβα και Σωφρονίου των εξ Αθηνών, και του ιερού Χριστοφόρου, των εν Μελά όρει ασκησάντων*, Λιψία 1775.

13. Σ. Α. Μπελόβα, *Η εκκλησία της Παναγίας στο Μπαχτσισαράι*, Συμφερούπολη, Κριμρεσταβράτσιγια, 1993, σ. 13 [С. Л. Белова, *Церковь Пресвятой Богородицы в г. Бахчисарае*].

σαράι αναφέρεται και ο γνωστός Ουκρανός ιστορικός και αρχαιολόγος Γ. Ρέπνικοβ, ο οποίος την χρονολόγησε τον 8ο-9ο αιώνα.¹⁴

Πριν προχωρήσουμε στη μελέτη της κοινωνικής και δημογραφικής σύνθεσης της Μαριούπολης τον 19ο αιώνα, πρέπει να αναφέρουμε τις πιο πλούσιες σε ιστορικά στοιχεία πηγές και τα βασικά χαρακτηριστικά τους. Στους ιστορικούς ερευνητές των Ελλήνων της Αζοφικής πάντα προκαλούσαν έντονο ενδιαφέρον τα αποτελέσματα των απογραφών του πληθυσμού, οι οποίες διεξάγονταν στη Ρωσική αυτοκρατορία από τον 18ο αιώνα. Τα μητρώα των απογραφών περιείχαν δημογραφικές, εθνολογικές και πολιτικές πληροφορίες για τους Έλληνες της Μαριούπολης καθ' όλη τη διάρκεια της χρονικής περιόδου από τα τέλη του 18ου έως τα μέσα του 19ου αιώνα. Τα στοιχεία αυτά φυλάσσονται σήμερα σε κρατικά αρχεία: στο Κρατικό Αρχείο του Νομού Ζαπορόζιε, στο Αρχείο του Εθνογραφικού Μουσείου της Μαριούπολης, στο ΚΚΙΑΟ και στο ΡΚΙΑ. Όμως αυτές οι πηγές, λόγω της απώλειας πολλών εγγράφων, δεν μπορούν να μας παρουσιάσουν πλήρη εικόνα των δημογραφικών αλλαγών σχετικά με τους Έλληνες της Μαριούπολης.

Το έτος 1811 πραγματοποιήθηκε η 6η απογραφή πληθυσμού, οπότε καταμετρήθηκε αποκλειστικά ο ανδρικός πληθυσμός που υπόκειτο σε φορολογία και είχε δικαίωμα ιδιοκτησίας γης. Ο γυναικείος πληθυσμός δεν απογραφόταν λεπτομερειακά, ενώ σε άλλες περιπτώσεις δεν αποτελούσε καν αντικείμενο ελέγχου.¹⁵ Τα έγγραφα με τα αποτελέσματα της 6ης και 7ης (1816) απογραφής διατηρήθηκαν εν μέρει στο Κρατικό Αρχείο του Νομού Ζαπορόζιε. Ο αριθμός των εγγράφων είναι μεγάλος με αντικρουόμενα στοιχεία πολλές φορές. Σε γενικές γραμμές αξίζει να σημειωθεί ότι αυτό το Αρχείο αποτελεί βασική πηγή πληροφόρησης για τον υπολογισμό του αριθμού των Ελλήνων κατά την 6η (1811), 7η (1816), 8η (1835), 9η (1850) και 10η (1858) απογραφή του πληθυσμού.¹⁶

Στα τέλη του 1830 το Υπουργείο Άμυνας της Ρωσίας άρχισε να συγκεντρώνει στατιστικά στοιχεία για τη χώρα. Δημοσιεύθηκαν οι εξής πο-

14. Ν. Ι. Ρέπνικοβ, *Σημειώσεις επί του αρχαιολογικού χώρου της νοτιοδυτικής Κριμαίας*, Ινστιτούτο Ιστορίας Υλικού Πολιτισμού της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών, αρχ. σειρά 10, φάκ. 10 [Н. И. Репников, Материалы к археологической карте Юго-Западного Крыма].

15. ΡΚΙΑ, αρχ. σειρά 379, αρ. ευρ. 1, φάκ. 108, φ. 190-194 [Российский государственный исторический архив]. Αρχείο του Ελληνικού Δικαστηρίου [Μαγιστράτου] της Μαριούπολης, αρ. 3470, Βιβλίο της απογραφής πληθυσμού «Ρεβίζσκιε σκάζκι» της Μαριούπολης, 1811, 80 φύλλα, ΜΤΙΜ [Μαριουπόλσκι κραιβεδέσκι μوزهϊ, αρ. 3470 Ντ, Αρχив Мариупольского греческого суда. Книга переписи населения «Ревизские сказки» г. Мариуполя 1811г].

16. ΡΚΙΑ, αρχ. σειρά 379, αρ. ευρ. 1, φάκ. 284, φ. 10, 11.

МАΡΙΟΥΠΟЛЬ—MARIOUPOL. № 5.

Общій видъ города съ пристани.—Vue générale de la ville du quai.

Из книжн. магаз. С. И. Приходько-Пыхненко.

Εικ. 1: Άποψη της πόλης της Μαριούπολης από την προβλήτα.

Πηγή: Κεντρικό Κρατικό Αρχείο Ταινιών, Φωτογραφιών και Ηχογραφήσεων του Γ. Σ. Πσενίτσνι, αρχ. σειρά αρ.2-77418(1).

λύτομες σειρές έργων με πληροφορίες και για τους Έλληνες της Μαριούπολης: *Στρατιωτικοστατιστική ανασκόπηση της Ρωσικής αυτοκρατορίας*¹⁷ και *Πληροφορίες για τη γεωγραφία και τη στατιστική της Ρωσίας*, που συλλέχθηκαν από τους αξιωματικούς του Γενικού Επιτελείου.¹⁸ Το Τμήμα Στατιστικής του Τμήματος Εκτελεστικής Αστυνομίας του Υπουργείου Αστυνομίας, που ιδρύθηκε το 1811, μετασχηματίστηκε το 1834 σε Τμήμα Στατιστικής του Υπουργείου Εσωτερικών της Ρωσίας και το 1858 σε Κεντρική Στατιστική Επιτροπή. Οι δραστηριότητες των εν λόγω υπηρεσιών είχαν σκοπό την καταγραφή και δημοσίευση των στατιστικών στοιχείων που συμπεριλαμβάνονταν σε στατιστικές και γεωγραφικές εκδόσεις.¹⁹ Τα πρακτικά με τα στατιστικά στοιχεία που αφορούσαν τη Μαριούπολη, αποτελούσαν τη βάση για την κατάρτιση της δημογραφικής εικόνας των κοινοτήτων της Περιφέρειας του Αικατερινοσλάβ.²⁰

Πριν από την κατάργηση της δουλοπαροικίας στη Ρωσική αυτοκρατορία, το 1861, είχαν πραγματοποιηθεί δέκα απογραφές πληθυσμού. Αυτές δεν κάλυπταν το σύνολο της χώρας και αγνοήθηκαν πολλά στρώματα του πληθυσμού. Ως εκ τούτου, οι απογραφές δεν δίνουν σαφή εικόνα για το

17. *Στρατιωτικοστατιστική ανασκόπηση της Ρωσικής αυτοκρατορίας*, τ. 11, μέρος 4, *Κυβερνείο του Αικατερινοσλάβ*, Αγία Πετρούπολη 1850 [Военно-статистическое обозрение Российской империи].

18. Β. Παύλοβιτς (επιμ.), *Πληροφορίες για τη γεωγραφία και τη στατιστική της Ρωσίας*, που συλλέχθηκαν από τους αξιωματικούς του Γενικού Επιτελείου. *Το Κυβερνείο του Αικατερινοσλάβ*, Αγία Πετρούπολη 1862 [В. Павлович (сост.), Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Екатеринбургская губерния].

19. Π. Σεμένοβ (επιμ.), *Γεωγραφικό-στατιστικό λεξικό της Ρωσικής αυτοκρατορίας*, τ. 3, Αγία Πετρούπολη 1867 [Π. Семенов (сост.), Географическо-статистический словарь Российской империи]. *Κατάλογοι των πόλεων και των χωριών της Ρωσικής αυτοκρατορίας σύμφωνα με τα στοιχεία του 1859. Το Κυβερνείο του Αικατερινοσλάβ με το Γκραντονατσάλσβο του Ταϊγανίου*, τ. 13, Αγία Πετρούπολη 1863 [Списки населенных мест Российской империи по сведениям 1859 г. Екатеринбургская губерния с Таганрогским Градоначальством]. *Στατιστική της Ρωσικής αυτοκρατορίας. Τα κυριότερα στοιχεία της στατιστικής των εκτάσεων γης σύμφωνα με την έρευνα του 1887*, τ. 13, Αγία Πετρούπολη 1887 [Статистика Российской империи. Главнейшие данные поземельной статистики по обследованию 1887 г.]. *Συλλογή στατιστικών στοιχείων για το Κυβερνείο του Αικατερινοσλάβ, Αικατερινοσλάβ 1884*, σ. 7-44 [Сборник статистических сведений по Екатеринбургской губернии]. *Στατιστικοί και οικονομικοί πίνακες για το Κυβερνείο του Αικατερινοσλάβ, Αικατερινοσλάβ 1887*, σ. 244-291 [Статистико-экономические таблицы по Екатеринбургской губернии за 1885 – 1886 гг.].

20. *Κατάλογοι των συλλόγων και των κοινοτήτων των χωριών του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ, Ονέζντ της Μαριούπολης, Αικατερινοσλάβ 1899* [Списки сельских обществ и общин Екатеринбургской губернии. Мариупольский уезд].

μέγεθος του ελληνικού πληθυσμού. Η πρώτη και μοναδική κοινή απογραφή του πληθυσμού της Ρωσικής αυτοκρατορίας έγινε στις 28 Ιανουαρίου (9 Φεβρουαρίου με το νέο ημερολόγιο) του 1897 και παρέχει τα πιο αξιόπιστα στοιχεία για τον αριθμό και τη σύνθεση του πληθυσμού της Ρωσίας στα τέλη του 19ου αιώνα. Η μονάδα καταγραφής ήταν η οικογένεια. Το ερωτηματολόγιο περιείχε 14 ερωτήσεις που αφορούσαν τα κοινωνικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων, όπως η οικογενειακή κατάσταση, ο τόπος γεννήσεως, η θρησκεία, η μητρική γλώσσα, η μόρφωση και η επαγγελματική κατάσταση. Τα στοιχεία είναι τα πλέον ακριβή και απεικονίζουν με τον καλύτερο τρόπο τη δημογραφική κατάσταση των Ελλήνων της Μαριούπολης.²¹

Έως τις αρχές του 19ου αιώνα η Μαριούπολη ήταν πρωτεύουσα της περιφερειακής διοίκησης (Ουέζντ)²² και από το 1807 η πόλη υπαγόταν στο Κυβερνείο (Γκραντονατσάλστβο)²³ του Ταγανρόγ. Γεωγραφικά η Μαριούπολη επεκτείνεται στα τρία μίλια κατά μήκος του ποταμού Κάλμιους και ένα μίλι προς τη στέπα. Ήταν χωρισμένη εδαφικά σε 6 τετραγωνικά διαμερίσματα, είχε 606 κατοικίες, τρεις εκκλησίες και έναν καθεδρικό ναό, όπου υπηρετούσαν 25 κληρικοί. Στην πόλη κατοικούσαν 1.490 άνδρες και 964 γυναίκες.²⁴ Για το τοπογραφικό σχεδιάγραμμα της πόλης γίνεται αναφορά σε έγγραφα των ετών 1782, 1783, 1784, 1787, 1790, 1793 και 1795.²⁵ Το τελικό τοπογραφικό σχέδιο της Μαριούπολης, στο οποίο επί

21. *Πρώτη γενική απογραφή πληθυσμού της Ρωσικής αυτοκρατορίας 1897. Το Κυβερνείο του Αικατερινοσλάβ, τ. 13, Αγία Πετρούπολη 1904* [Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Екатеринославская губерния]. Ν. Τρόιτσκι (επιμ.), *Πρώτη γενική απογραφή του πληθυσμού της Ρωσικής αυτοκρατορίας. Γενική συλλογή της αυτοκρατορίας, των αποτελεσμάτων της επεξεργασίας των στοιχείων της πρώτης απογραφής του πληθυσμού ανά μητρική γλώσσα, θρησκεία, είδος απασχόλησης κ.λπ.*, Αγία Πετρούπολη 1905 [Н. Тройницкий (ред.), Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Общий свод империи результатов разработки данных Первой переписи населения по родному языку, вероисповеданию, по группам занятий и т.д.].

22. [Σ.τ.Μ.: Από το 1775 το ουέζντ ήταν η κατώτερη διοικητική και γεωγραφική μονάδα στη Ρωσική αυτοκρατορία.]

23. [Σ.τ.Μ.: Από τον 19ο αιώνα το γκραντονατσάλστβο ήταν η διοικητική και γεωγραφική μονάδα στη Ρωσική αυτοκρατορία που είχε την ίδια ισχύ με τις περιφέρειες και η οποία, μαζί με τις γύρω περιοχές, υπαγόταν άμεσα στον υπουργό Εσωτερικών.]

24. ΚΚΙΑΑΠ, αρχ. σειρά 379, αρ. ευρ. 1, φάκ. 193, φ. 87-94 [Центральный государственный исторический архив г. С.-Петербурга].

25. Β. Ι. Τιμοφένκο, *Οι πόλεις της βόρειας ακτής της Μαύρης θάλασσας στο β' μισό του 19ου αιώνα*, Κίεβο 1984, σ. 101-103 [Β. И. Тимофеев, *Города Северного причерноморья во второй половине XVIII века*]. Σχέδιο της Μαριούπολης, 1787, Αντίγραφο, ΜΤΙΜ.

Εικ. 2: Η Ελληνική οδός. Κεντρικό Κρατικό Αρχείο Ταινιών, Φωτογραφιών και Ηχογραφήσεων του Γ. Σ. Πσενίτσνι, αρχ. σειρά αρ. 2-77444.

της κεντρικής οδού υπήρχαν δύο πλατείες και ναοί, εγκρίθηκε από τον Ρώσο αυτοκράτορα Αλέξανδρο Α' το 1811.²⁶

Το 1823 στη Μαριούπολη ζούσαν 3.354 άτομα, εκ των οποίων 2.825 Έλληνες, 136 Ρώσοι και 393 στρατιωτικοί και δουλοπάροικοι. Υπήρχαν 518 οικίες, εκ των οποίων 223 πέτρινες, 98 πλίνθινες και 197 ξύλινες. Επίσης, λειτουργούσε διτάξιο σχολείο, όπου διδασκόταν η νέα ελληνική γλώσσα, και υπήρχαν 120 μικρά εμπορικά καταστήματα, 15 κελάρια κρασιού, 22 μαγαζιά, έξι σιδεράδικα και τρεις ανεμόμυλοι. Στο «Γεωδαιτικό βιβλίο της Μαριούπολης» περιγράφονται τα δημόσια κτήρια και οι εκκλησίες και υπάρχει και το τοπογραφικό σχεδιάγραμμα της πόλης για το έτος 1826. Επίσης, γίνεται αναφορά για το λιμάνι στις εκβολές του ποταμού, όπου φορτώνονταν σιτηρά σε ξένα εμπορικά καράβια. Ο αριθμός, ωστόσο, των κατοίκων της πόλης το 1826 φαίνεται ότι είχε μειωθεί (2.998 άτομα).²⁷

Από την έκθεση του Ελληνικού Μαγιστράτου της Μαριούπολης, που χρονολογείται το 1840, διαπιστώνουμε μια μικρή αύξηση του πληθυσμού, και συγκεκριμένα 1.987 άντρες και 1.672 γυναίκες. Αυξάνεται, επίσης, ο

26. Σχέδιο της Μαριούπολης, 1811, MTIM, φάκ. 2631.

27. Χωρομετρικό βιβλίο του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ, του Ουέζντ του Αλεξάντροβσκ της Μαριούπολης, Μαριούπολη 1877, σ. 19 [Межевая книга Екатеринбургской губернии Александровского уезда города Мариуполя].

αριθμός των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και των διάφορων επιχειρήσεων –μεταξύ άλλων υπήρχαν δύο σχολεία και οκτώ εργοστάσια (τούβλων, κεραμικών και ζυμαρικών). Το 1858 ο πληθυσμός της Μαριούπολης έφτασε τα 5.289 άτομα, εκ των οποίων οι 2.822 ήταν άντρες και οι 2.467 γυναίκες. Ο αριθμός των εργοστασίων αυξήθηκε σε 18· ιδιαίτερα επικερδή ήταν τα εργοστάσια κατεργασίας ψαριών. Σύμφωνα με την «Κατάσταση των Πόλεων και των Χωριών» του 1859, η Μαριούπολη κατέχει πληθυσμιακά την έβδομη θέση στην Περιφέρεια του Αικατερινοσλάβ μετά τις εξής πόλεις: Ταγανρόγ (21.099 κάτοικοι), Ροστόβ-στον-Ντον (18.530), Αικατερινοσλάβ (16.929), Ναχιτσεβάν (15.658), Νοβομοσκόβσκ (10.317) και Μπαχμούτ (9.514). Ο αριθμός των κατοίκων της Μαριούπολης ανερχόταν σε 5.258 κατοίκους, εκ των οποίων οι 2.785 ήταν άντρες και οι 2.473 γυναίκες, οι οποίοι ζούσαν σε 850 νοικοκυριά. Συνολικά στην Ελληνική Διοικητική Περιοχή της Μαριούπολης διέμεναν 38.350 άτομα (19.545 άντρες και 18.805 γυναίκες). Όμως είναι σημαντικό να προσθέσουμε ότι η πυκνότητα του πληθυσμού στην περιοχή της Μαριούπολης ήταν η πιο χαμηλή σε όλη την περιφέρεια: 12,03 άτομα ανά τετραγωνικό μίλι.

Από το 1852 οι Έλληνες της Μαριούπολης υπόκειντο στην ισχύουσα ρωσική νομοθεσία που προέβλεπε ίσους όρους για όλες τις εθνότητες. Το 1859 η περιοχή της Μαριούπολης διαχωρίστηκε από το Κυβερνείο του Ταγανρόγ και πέρασε στον έλεγχο του Ειδικού Κυβερνείου του Ελληνικού Μαχιστράτου της Μαριούπολης. Εγκρίθηκε, επίσης, η εγκατάσταση στην πόλη κατοίκων μη ελληνικής καταγωγής και το 1873 καταργήθηκε η Ελληνική Διοικητική Περιοχή, η οποία υπάχθηκε στο νεοσυσταθέν Ζέμστβο²⁸ της Διοικητικής Περιφέρειας (Ουέζντ) της Μαριούπολης.

Το 1863 ο αριθμός των Ελλήνων που διέμεναν στη Ρωσική αυτοκρατορία ήταν περίπου 60.000 άτομα. Οι 40.000 περίπου κατοικούσαν στο Ταγανρόγ και στην Ελληνική Διοικητική Περιοχή της Μαριούπολης της Περιφέρειας του Αικατερινοσλάβ. Η Μαριούπολη ήταν μια πόλη-λιμάνι, όπου διέμεναν 7.440 άτομα, εκ των οποίων οι 3.844 ήταν άντρες. Η συντριπτική πλειονότητα των κατοίκων ήταν ελληνικής καταγωγής, αλλά υπήρχαν και κάτοικοι άλλων εθνοθρησκευτικών ομάδων –106 καθολικοί και 393 Εβραίοι. Στην πόλη υπήρχαν 1.203 σπίτια, τα περισσότερα πέτρινα. Κυρίαρχη θέση στην οικονομική ζωή είχαν οι έμποροι, οι δραστηριότητες των οποίων συνέβαλαν στην ανάπτυξη της πόλης. Οι φτωχοί ασχολήθηκαν με τη γεωργία και την αλιεία, και πουλούσαν τα προϊόντα τους στους εμπόρους. Οι βιοτέχνες ήταν 214, οι περισσότεροι μη μόνιμοι κάτοικοι. Όσον αφορά τη θρησκευτική ζωή, στη Μαριούπολη υπήρ-

28. [Σ.τ.Μ.]: Ζέμστβο: εκλεγμένο όργανο της τοπικής αυτοδιοίκησης, που είχε στη δικαιοδοσία του την παιδεία, τα νοσοκομεία, τους δρόμους κ.ά.]

χαν πέντε ορθόδοξες εκκλησίες, μία καθολική και μία εβραϊκή συναγωγή. Λειτουργούσαν 4 εκπαιδευτικά ιδρύματα (Ιερατική Σχολή, Κατηχητική Σχολή, ιδιωτικό Οικοτροφείο Θηλέων και Γυναικείο Σχολείο), καθώς και ταχυδρομείο, λιμάνι, 11 εργοστάσια και μία υπαίθρια αγορά.²⁹ Μέσα στα επόμενα τέσσερα χρόνια, μέχρι το 1867, ο αριθμός των κατοίκων της Μαριούπολης ανήλθε σε 7.644 άτομα, εκ των οποίων οι 3.941 ήταν άντρες και οι 3.703 γυναίκες. Η θρησκευτική σύνθεση της πόλης είχε ως εξής: ορθόδοξοι 3.457, άντρες και 3.390 γυναίκες· καθολικοί 81 άντρες και 39 γυναίκες· προτεστάντες 17 άντρες και έξι γυναίκες· Εβραίοι 380 άντρες και 277 γυναίκες· μουσουλμάνοι έξι. Το 1890 ο πληθυσμός της πόλης ανερχόταν σε 19.069 κάτοικους, εκ των οποίων οι 10.052 ήταν άντρες και οι 9.017 γυναίκες.³⁰

Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 1897, στη Διοικητική Περιφέρεια της Μαριούπολης υπήρχαν 130 χωριά, στα οποία το ποσοστό των κατοίκων που είχαν ως μητρική γλώσσα την ελληνική, ανερχόταν σε 34%, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά για τη ρωσική και ουκρανική γλώσσα ήταν 50%, για τη γερμανική 13% και για την εβραϊκή 3%. Σε όλη την Περιφέρεια του Αικατερινοσλάβ διέμεναν 48.740 άτομα ελληνικής καταγωγής, τα οποία αποτελούσαν το 2,31% του συνολικού πληθυσμού. Ο συνολικός αριθμός των κατοίκων ήταν 254.056, εκ των οποίων οι 48.290 ήταν ελληνικής καταγωγής. Στην πόλη της Μαριούπολης διέμεναν 31.116 κάτοικοι: 17.095 άντρες και 14.021 γυναίκες. Την ελληνική γλώσσα ως μητρική είχαν δηλώσει 1.590 κάτοικοι της πόλης.³¹ Ορθόδοξοι ήταν 25.332 άτομα και Εβραίοι 5.013 άτομα.³²

Την 1η Ιανουαρίου 1900 στη Μαριούπολη κατοικούσαν 57.431 άτομα, εκ των οποίων οι 33.758 ήταν άντρες και οι 23.673 γυναίκες. Αξίζει να σημειωθεί ότι μόνο 26.019 κάτοικοι ήταν γηγενείς, ενώ 31.412 είχαν γεννηθεί αλλού.

Μέσα στην πόλη το ένα τρίτο των δρόμων ήταν πλακόστρωτοι, και πιο συγκεκριμένα ένα μέρος της οδού Γεωργίου, ένα μέρος της πλατείας με την αγορά και οι εισοδοί στο πάρκο Αλεξάνδρου. Ο δημοτικός φωτισμός επαρκούσε μόνο για τις κεντρικές οδούς που φωτιζόνταν από 350 λάμπες πετρελαίου. Στα τέλη του 19ου αιώνα ο δήμος ασχολήθηκε με το θέμα της υδροδότησης της πόλης, επειδή το νερό από τις δύο υπάρχουσες δεξαμενές

29. Γεωγραφικό-στατιστικό λεξικό της Ρωσικής αυτοκρατορίας, ό.π., σ. 678.

30. Αναμνηστικό φυλλάδιο του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ, Μαριούπολη 1867 [Памятная книжка Екатеринославской губернии].

31. Πρώτη γενική απογραφή του πληθυσμού, ό.π., σ. 14.

32. Πόλεις και χωριά της Ρωσικής αυτοκρατορίας, άνω των 500 κατοίκων, Αγία Πετρούπολη 1905, σ. 61 [Населенные места Российской империи в 500 и более жителей].

ήταν εξαιρετικά σκληρό λόγω των αλάτων μαγνησίου και ασβεστίου.³³

Από τα τέλη του 18ου αιώνα έως και σήμερα στην περιοχή της Αζοφικής θάλασσας υπάρχουν παραδοσιακά ελληνικά χωριά που είχαν ιδρυθεί στις όχθες των ποταμών και στα παράλια της Αζοφικής. Η Μαριούπολη χτίστηκε στο ύψωμα μεταξύ της Αζοφικής θάλασσας και του ποταμού Κάλμιους.³⁴ Για την τοποθεσία των σπιτιών τους οι Έλληνες μέτοικοι επέλεγαν το βραχώδες και σκληρό έδαφος, ιδανικό για την εκτροφή των ζώων που ήταν η κύρια απασχόλησή του. Για τον λόγο αυτό κατά τον 19ο αιώνα στους ελληνικούς οικισμούς δεν υπήρχαν φυτεμένα δέντρα. Ο συνεργάτης του Εθνογραφικού Μουσείου της Μαριούπολης Π. Πινέβιτς γράφει τα εξής: «Τα ελληνικά χωριά δεν είναι ιδιαίτερα όμορφα, επειδή τα περισσότερα δεν έχουν βλάστηση και παντού υπάρχουν κίτρινοι ασβεστόλιθοι και γρανίτης, τους οποίους οι ντόπιοι χρησιμοποιούν για να κατασκευάζουν σπίτια και περιφράξεις».³⁵

Οι ελληνικές πόλεις και οικισμοί στην Αζοφική ιδρύθηκαν σύμφωνα με τα κυβερνητικά σχέδια. Τα σχέδια της Μαριούπολης και των ελληνικών χωριών του 1782 φυλάσσονται στο ΚΑΑΔΚ και σύμφωνα με αυτά οι οικισμοί ήταν σχεδιασμένοι σε οικοδομικά τετράγωνα.³⁶ Σε πολλά νεοϊδρυθέντα χωριά συγκεντρώθηκαν οι κάτοικοι των πρώην κριμαϊκών οικισμών. Τα περισσότερα διαμερίσματα, οι κατοικίες και τα δημόσια κτήρια ήταν αριθμημένα. Οι ελληνικοί οικισμοί ήταν σχεδιασμένοι με βάση μια κεντρική οδό, την οποία έτεμναν κάθετα οι δευτερεύοντες δρόμοι. Παράδειγμα ενός τέτοιου σχήματος ήταν η Μαριούπολη, η οποία, σύμφωνα με το σχεδιάγραμμα του 1811, αποτελείτο από τις εξής συνοικίες: Μαριούπολη, Κέφε, Γεζελέ, Καρασουμπαζάρ, χωριό Μαριγίνο και Μπαχτσισαράι, που έλκυαν τις ονομασίες τους από τον τόπο καταγωγής των κατοίκων στην Κριμαία.³⁷ Το βόρειο μέρος της Μαριούπολης ονομαζόταν Καρασίφκα,

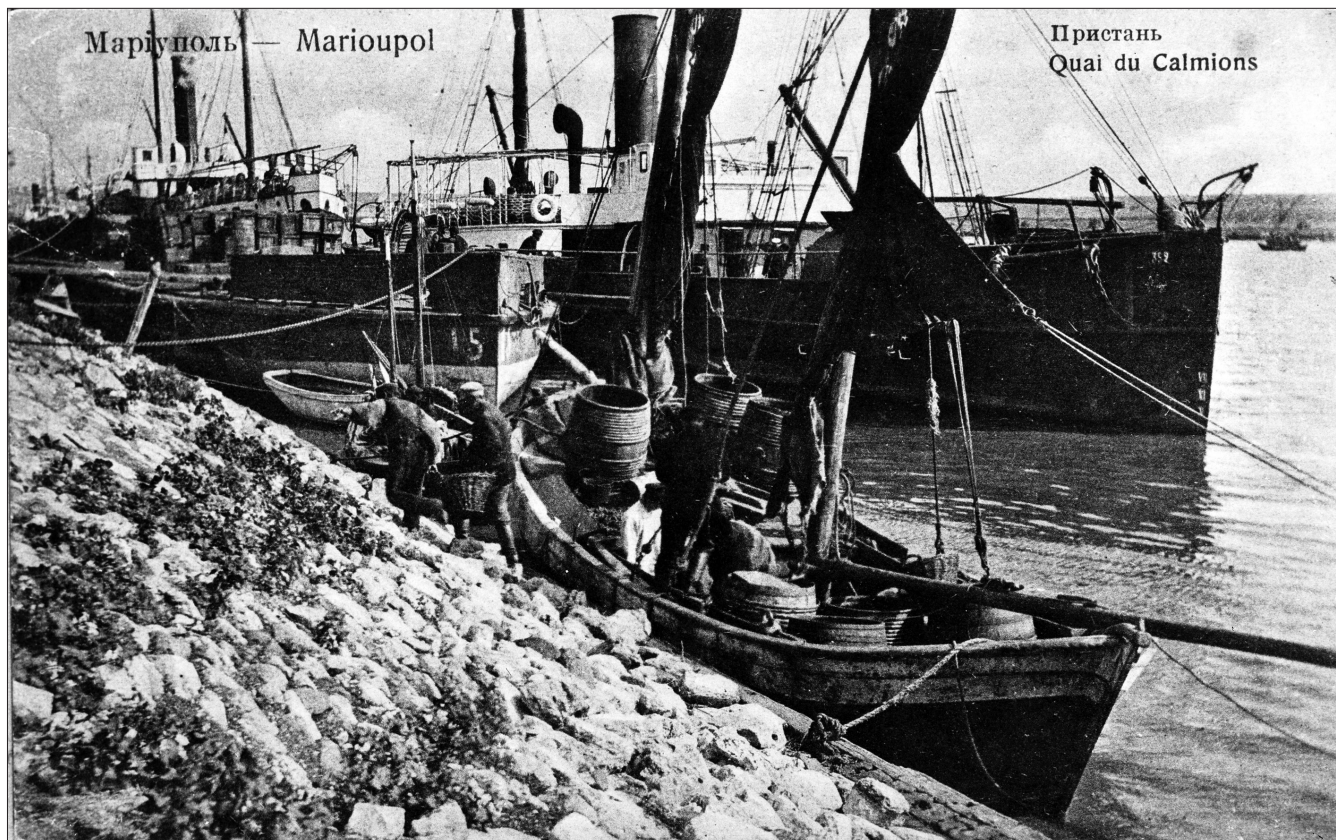
33. КАПН, архів мікрофілм ар. 1136, 1173 [Государственный архив Донецкой области].

34. МТІМ, ф. 3354. Χάρτης στον οποίο απεικονίζεται ένα μέρος της Περιφέρειας της Αζοφικής, του Ουέζντ της Μαριούπολης, 2 Οκτωβρίου 1779, που είναι η εδαφική έκταση στην οποία συγκεντρώθηκαν οι Έλληνες που μετοίκησαν από την Κριμαία.

35. ІХ ЕВОВ, ф. 11725, ф. 9 [Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського]. Π. Πινέβιτς, «Історико-εθнографіко докімко των κατοίκων της περιφέρειας της Μαριούπολης», *Σημειώσεις της Ιστοριοφιλολογικής Εταιρείας «Ανδρέας Μπιλέτσκι»*, τ. 2, τχ. 4, Επιστημονική Ιστοριοφιλολογική Εταιρεία «Ανδρέας Μπιλέτσκι» του Κιέβου, Κίεβο 2006, σ. 85-117 [Π. Πινέβιτς, «Історико-εθнографічний очерк населення Маріупольського округу», *Записки товариства Андрія Білецького*].

36. ΚΑΑΔΚ, αρχ. σειρά 535, αρ. ευρ. 1, φ. 2557, φ. 1-21.

37. *Πλήρης Συλλογή Νόμων της Ρωσικής Αυτοκρατορίας*, τ. 1, *Βιβλίο σχεδίων και εικόνων (σχέδια πόλεων)*, *Σχέδιο της Μαριούπολης, του Κυβερνείου του Αικατε-*

Εικ. 3: Αποβάθρα στη Μαριούπολη.
 Πηγή: Κεντρικά Κρατικά Αρχεία Κινηματογράφου και Φωτογραφίας Ουκρανίας, Μ. Πσένιτσνι.

επειδή εκεί είχαν εγκατασταθεί οι κάτοικοι του Καρασουμπαζάρ, ενώ το νότιο μέρος, όπου ζούσαν οι μετανάστες από την κριμαϊκή Κάφα, λεγόταν Κέφε.³⁸ Το 1820 στη Μαριούπολη υπήρχαν 606 κατοικίες, ενώ το 1855 ο αριθμός των σπιτιών υπολογιζόταν σε 768.⁴⁰ Τα στατιστικά στοιχεία στα μέσα του 19ου αιώνα επιβεβαιώνουν την ύπαρξη έξι τετραγωνικών διαμερισμάτων, τα οποία έωναν 810 κατοικίες.

Οι ονομασίες των οδών της πόλης χρονολογούνται από το 1876. Κάθετες ήταν οι οδοί Ιταλίας, Γεωργίου, Αικατερίνης, Νικολάου Μητροπολίτη, Ευπατορίας, Κάφας, Γοθίας, Μπαχτσαράι κ.ά. και οριζόντιες η Εμπορική, Χαράλάμπου, Ελληνική, Μαγδαληνή,⁴¹ όπου βρίσκονταν όλα τα δημόσια κτήρια και τα ιδρύματα πολιτισμού.⁴² Στις γωνίες των κύριων οδών υπήρχαν εκκλησίες.

Ο ταξιιδιώτης Γ. Τιτόβ, έγραφε το 1848 ότι στη Μαριούπολη υπήρχαν μόνο «λίγα πέτρινα σπίτια, μερικοί άθλιοι δρόμοι και δύο σειρές ξύλινοι πάγκοι»,⁴³ όμως τη δεκαετία του 1850 τα επίσημα στοιχεία αναφέρουν ότι υπήρχε εργοστάσιο ζυμαρικών και εργοστάσια τούβλων, κεραμιδιών και καπνού, τέσσερις νερόμυλοι και 60 καταστήματα. Στις αρχές του 20ού αιώνα στον κατάλογο *Όλη η Περιφέρεια του Αικατερινοσλάβ* βρίσκουμε τις εξής πληροφορίες για τη Μαριούπολη: «Η πόλη μαζί με τα εργοστάσια και το λιμάνι είναι 1.152 στρέμματα. Ο αριθμός των οδών και των παρόδων είναι 156, ο αριθμός των πλατειών 13, των δημοσίων πάρκων 5,

ρινοσλάβ, Αγία Πετρούπολη 1859 [ПСЗ, Собрание первое. Книга чертежей и рисунков. (Планы городов)].

38. Ι. Ντζούχα, *Η Οδύσσεια των Ελλήνων της Μαριούπολης*, Βόλγα 1993, σ. 91 [И. Джуха, Одиссея марипольских греков].

[Σ.τ.Μ.: Κάφα λεγόταν η σημερινή πόλη της Θεοδοσίας επί γενοουατικής κυριαρχίας και Κέφε επί οθωμανικής κυριαρχίας. Βλ. στον παρόντα τόμο, Κεφ. 7 (Ολεξάντρ Χαλένκο).]

39. ΚΑΠΝ, αρχείο μικροφίλμ αρ. 1377, Περιγραφή της Μαριούπολης, 1820.

40. Φ. Α. Φιντόροβ, *Η Αζοφική θάλασσα με τις παραθαλάσσιες πόλεις, τις πόλεις-λιμάνια, τους κατοίκους, τις τέχνες και το εμπόριο στο εσωτερικό της χώρας και εκτός της Ρωσίας*, Αγία Πετρούπολη 1856, σ. 73 [Φ. Α. Федоров, Азовское море, с его приморскими и портовыми городами, их жителями, промыслами и торговлею, внутри страны и вне России].

41. Γ. Ι. Τιμοσέβσκι, «Η ίδρυση της Μαριούπολης και μερικά στοιχεία για την ιστορία της», στο *Η Μαριούπολη και τα περίχωρά της*, Μαριούπολη 1892, σ. 86 [Γ. Ι. Тимошевский, «Основание г. Мариуполя и некоторые данные к его истории», Мариуполь и его окрестности].

42. Χάρτης σχεδίου του λιμανιού της Μαριούπολης, 1883.

43. Γ. Τιτόβ, *Επιστολές από το Αικατερινοσλάβ*, Οδησός 1849, σ. 135 [Г. Титов, Письма из Екатеринослава].

των κατοικημένων κτισμάτων 5.562, εκ των οποίων 219 ξύλινα και 5.343 πέτρινα και πλίνθινα, με μεταλλικές σκεπές 611 και 4.951 με κεραμοσκεπές. Ο αριθμός των κατοίκων είναι 57.747, από τους οποίους 65% Ρώσοι και Έλληνες, 15% Εβραίοι, 10% Πολωνοί, 3% Γάλλοι, 3% Τούρκοι και 4% άλλοι». ⁴⁴ Το 1914 η Μαριούπολη «[...] δεν εκπλήσσει με μεγαλήβολα κτήρια, όμως είναι αρκετά όμορφη πόλη με σχεδιασμένους δρόμους, καθαρούς, σχεδόν όλους φωτισμένους με ηλεκτρισμό». ⁴⁵ Στις αρχές του 20ού αιώνα η Μαριούπολη παρείχε όλα τα απαραίτητα μέσα για την αξιοπρεπή διαβίωση των κατοίκων της. Οι έρευνές μας στα ελληνικά χωριά αποκαλύπτουν ότι οι Έλληνες κατά τη διάρκεια ενός αιώνα ζούσαν σε κλειστές κοινωνίες που εξασφάλιζαν την επίλυση των οικονομικών ζητημάτων κάθε νοικοκυριού και τη διατήρηση των χαρακτηριστικών της εθνοπολιτισμικής τους ομάδας. Στην πόλη λειτουργούσαν μαγαζιά, βιοτεχνικά εργαστήρια (σιδεράδικα, βυρσοδεψεία), ελαιοτριβεία, εργοστάσια κεραμιδιών, εκπαιδευτικά και νοσηλευτικά ιδρύματα. Η οικονομική άνεση των ελληνικών οικογενειών εξαρτάτο από την καλή σοδειά των σιτηρών. Σε πολλά ελληνικά χωριά υπήρχαν ανεμόμυλοι και νερόμυλοι που προσέδιδαν, πέραν της χρήσης τους στην αγροτική καλλιέργεια, οικονομική ανεξαρτησία. ⁴⁶ Μόνο προς τα τέλη του 19ου – αρχές 20ού αιώνα άρχισαν να εντάσσονται σε συλλογικές μορφές οικονομικής δραστηριότητας. Αναλύοντας τον *Χάρτη της Διοικητικής Περιφέρειας της Μαριούπολης της Περιφέρειας του Αικατερινοσλάβ* παρατηρούμε ότι το 1914 το ένα τρίτο των ατμόμυλων στην περιοχή της Μαριούπολης βρίσκονταν στα ελληνικά χωριά, ⁴⁷ γεγονός που αποδεικνύει την αρμονική προσαρμογή του ελληνικού πληθυσμού στις εθνικές, κοινωνικές και οικονομικές διεργασίες της Ρωσικής αυτοκρατορίας.

Ας προχωρήσουμε τώρα στη μελέτη του παραδοσιακού ελληνικού σπιτιού. Τόσο στην Κριμαία όσο και στην Αζοφική, όπου η εθνική σύνθεση ήταν ανομοιογενής, ο τρόπος κατασκευής των κατοικιών είχε πολλές ιδιαιτερότητες και ήταν αποτέλεσμα των συνεχών διεθνικών επαφών. Οι επαφές αυτές επηρέαζαν ουσιαστικά τον τρόπο κατασκευής των παραδοσιακών σπιτιών των Ελλήνων καθώς και των γειτονικών λαών. Μετά τη μετεγκατάσταση στην Αζοφική, κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων αιώνων, το

44. Φιόντοροβ, *Η Αζοφική θάλασσα*, ό.π., σ. 74.

45. *Οδηγός του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ και της λεκάνης του Ντονέτσκ*, Αικατερινοσλάβ 1914, σ. 133-142 [Путеводитель по Екатеринославской губернии и Донецкому бассейну].

46. ΜΤΙΜ, αρ. 1226, 1227, 1228.

47. *Χάρτης του Ονέζντ της Μαριούπολης, του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ*, συντάκτης Α. Β. Ναούμενκο, Αικατερινοσλάβ 1914 [Карта Мариупольского уезда Екатеринославской губернии. Сост. А. В. Науменко].

Εικ. 4: Το διάταγμα της Αικατερίνης Β' για τη μετακίνηση ελληνικών πληθυσμών από την Κριμαία στη Μαριούπολη. Πηγή: ΜΤΙΜ.

ελληνικό σπίτι άλλαξε αρκετά. Από τη μια πλευρά το σπίτι έφερε τα καθαρά ελληνικά παραδοσιακά στοιχεία, από την άλλη όμως υπάρχουν και στοιχεία που έχουν επιρροές από άλλες εθνότητες της περιοχής. Οι κατοικίες των Ουρούμων και των Ρουμέων δεν έχουν μεγάλη διαφορά μεταξύ τους.

Οι μελετητές του παραδοσιακού ελληνικού σπιτιού της Αζοφικής εφιστούν την προσοχή μας στις κριμαϊκές ρίζες του, όμως και στην Κριμαία οι ελληνικές κατοικίες είχαν διαφορές μεταξύ τους.⁴⁸ Ο Β. Μπαμπένκο σημειώνει ότι οι ελληνικοί οικισμοί δεν μοιάζουν με τους οικισμούς των άλλων λαών της Αζοφικής. Από τα ευρήματα των αποστολών μας στα ελληνικά χωριά της Αζοφικής συνάγεται το συμπέρασμα ότι ο παραδοσιακός ελληνικός οίκος διατηρήθηκε ανεπηρέαστος για μεγάλο χρονικό διάστημα, αλλά μεταλλάχθηκε στη διάρκεια του 20ού αιώνα υπό την επίδραση εξωτερικών παραγόντων και γειτονικών λαών.

Το 1780, όταν οι Έλληνες μετανάστες έφτασαν στα παράλια της Αζο-

48. Σ. Ι. Βασιουκόβα, *Η Κριμαία και οι ορεινοί Τάταροι*, Αγία Πετρούπολη 1904, σ. 12 [С. И. Васюкова, *Крым и горные татары*].

Εικ. 5: Διάταγμα παραχώρησης προνομίων σχετικά με την εγκατάσταση των χριστιανών-Ελλήνων που έφτασαν από την Κριμαία. Πηγή: ΜΤΙМ.

φικής θάλασσας, εκεί ήδη υπήρχαν κατασκευές από πέτρα, ξύλα και πηλό.⁴⁹ Κατά το πρώτο στάδιο της εγκατάστασής τους οι Έλληνες χρησιμοποιούσαν τα δομικά υλικά που βρίσκονταν εύκολα: πηλός, κιμωλία, ασβέστης και πέτρα. «Δίπλα στην πόλη, από την πλευρά του Κάλμιους, προεξέχουν από το βουνό ασβεστόλιθοι, από τους οποίους παρασκευάζουν ασβέστη, τον οποίο οι κάτοικοι χρησιμοποιούν για την κατασκευή σπιτιών, περιφράξεων, φούρνων κ.ά. Τον πηλό τον παίρνουν απ' το βουνό, από την πλευρά της θάλασσας, όπως και την άμμο την παίρνουν από περιοχές που πλημμυρίζουν, συνήθως, όταν λειώνουν τα χιόνια».⁵⁰ Στον περιβάλλοντα χώρο της πόλης, στην επιφάνεια της γης, υπήρχαν προεξοχές από γρανίτη, από τον οποίο κατασκευάζαν τα θεμέλια των τοίχων, βοηθητικούς χώρους και περιφράξεις. Οι κάτοικοι δεν φύτευαν δέντρα στην πόλη.⁵¹

Ο κυβερνήτης Β. Τσερτκόβ γράφει ότι οι πάροικοι έχτιζαν τις καλύβες

49. IX ЕВОВ, αρχ. σειρά 5, φάκ. 704, φ. 5.

50. ΚΑΠΝ, αρχείο μικροφίλμ αρ. 1377, Περιγραφή της Μαριούπολης, 1820.

51. Τιμοσέβσκι, «Η ίδρυση της Μαριούπολης», ό.π., σ. 79.

τους «από πήλινες πλάκες, τις οποίες εξέτασα και τις βρήκα απολύτως γε-
ρές και οικονομικές, επειδή όλες οι όχθες του ποταμού Κάλμιους είναι γε-
μάτες από τέτοιου είδους υλικό». ⁵² Η μέθοδος αυτή οφείλεται στο γεγονός
ότι οι Έλληνες που μετανάστευσαν στα παράλια της Αζοφικής, εφάρμοζαν
την ήδη γνωστή σε αυτούς κριμαϊκή τεχνική κατασκευής σπιτιών από
πέτρα. Όμως ο ερευνητής της ιστορίας της Μαριούπολης Γ. Τιμοσέβσκι
τονίζει ότι «στην αρχή τα σπίτια ήταν φτωχά, μικρά και εύθραυστα λόγω
της φτώχειας και της βιασύνης». ⁵³ Ο Γ. Τιτόβ το 1848 περιγράφοντας τη
Μαριούπολη αναφέρει: «Λίγα πέτρινα σπίτια, μερικοί κάθεται δρόμοι και
δύο σειρές ξύλινοι πάγκοι [...]. Στη Μαριούπολη τα περισσότερα σπίτια
ήταν χτισμένα από πλίνθους και φυσική πέτρα, οι αμέτρητες πλάκες της
οποίας γεμίζουν το έδαφος». ⁵⁴ Στις αρχές του 19ου αιώνα στη Μαριούπο-
λη υπήρχαν έξι κήποι και μόνο ένας αμπελώνας. Στη βόρεια Αζοφική οι
κλιματολογικές συνθήκες δεν ευνοούσαν την αμπελουργία, με αποτέλεσμα
οι κριμαϊκές ποικιλίες αμπελιού να μην επιβιώσουν. Στον Δημοτικό Κήπο
καλλιεργούσαν κυρίως μήλα, κεράσια και δαμάσκηνα. ⁵⁵

Στην περιγραφή της πόλης του Α. Ατταρινόβ, η οποία χρονολογείται
το 1874, μνημονεύονται δύο τύποι κτισμάτων: είναι «κατασκευασμένα
άλλα από πλίνθους και άλλα από φυσική πέτρα». ⁵⁶ Πιο ακριβείς πληροφο-
ρίες περιέχονται στην αναφορά του 1795, όπου αναφέρεται ότι στη Μα-
ριούπολη και στα γύρω χωριά υπολογίζεται ότι υπάρχουν 459 σπίτια, εκ-
των οποίων 118 πέτρινα, 121 πλίνθινα, 213 ξύλινα, και άλλα 17 από άχυ-
ρο. ⁵⁷ Όπως βλέπουμε, κατά το πρώτο στάδιο της εγκατάστασης, τα σπί-
τια των Ελλήνων της Μαριούπολης ήταν ξύλινα, όμως χρησιμοποιούσαν
και άλλα οικοδομικά υλικά για να κατασκευάζουν τις κατοικίες τους και
τους βοηθητικούς χώρους. Η επιλογή αυτή οφείλεται στην αυτοκρατορική
πολιτική του εποικισμού: οι μετανάστες είχαν στη διάθεσή τους όλα τα
απαραίτητα οικοδομικά υλικά ⁵⁸ και ειδικά ξυλεία. Με βάση τον «Στατι-
στικό Οικονομικό Πίνακα», ο οποίος είχε καταρτιστεί τα έτη 1885-1886,
καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι στην περιφέρεια της Μαριούπολης ⁵⁹ η

52. РКΑΠЕ, αρχ. σειρά 16, αρ. ευρ. 1, φάκ. 588, μέρος 6, φ. 265 [Российский государственный архив древних актов].

53. Τιμοσέβσκι, «Η ίδρυση της Μαριούπολης», ό.π., σ. 84.

54. Τιτόβ, *Επιστολές από το Αικατερινοσλάβ*, ό.π., σ. 136.

55. МТИМ, φάκ. 3564-Нт., φ. 79.

56. Α. Αντορίνοβ, «Το νοικοκυριό των Ελλήνων της Μαριούπολης», *Τα νέα του Πα-
ρευεστημιόν της Μόσχας*, τ. 4 (1868), σ. 44 [Α. Анторинов, «Домашний быт мари-
упольских греков», *Московские университетские известия*].

57. Τιμοσέβσκι, «Η ίδρυση της Μαριούπολης», ό.π., σ. 77.

58. Ντουμπρόβιν, *Η προσάρτηση της Κριμαίας στη Ρωσία*, ό.π., σ. 319-320.

59. *Στατιστικοί και οικονομικοί πίνακες*, ό.π., σ. 257-288.

ξύλεια, η πέτρα και οι πλίνθοι ήταν τα βασικά οικοδομικά υλικά.

Η παράδοση διαφορετικών τεχνικών αποτελούσε χαρακτηριστικό στοιχείο για όλες τις κατασκευές των Ελλήνων. Τα πρώτα χρόνια έφτιαχναν χωμάτινες και πλίνθινες καλύβες. Τη φυσική πέτρα τη χρησιμοποίησαν περισσότερο για υπόστεγα και περιφράξεις. Προς τα μέσα του 19ου αιώνα άλλαξε η τεχνική κατασκευής: οι τοίχοι έως τα παράθυρα κατασκεύαζονταν από πέτρα και το υπόλοιπο κτήριο από πλίνθους. Από τα μέσα του 19ου αιώνα στη Μαριούπολη οι πιο πλούσιοι Έλληνες άρχισαν να επενδύουν με τούβλο τους πλίνθινους εξωτερικούς τοίχους ή να χτίζουν όλο το σπίτι από τούβλα. Από τα μέσα του 19ου αιώνα στην Αζοφική λειτουργούσαν εργοστάσια παραγωγής τούβλων και το 1850 στη Μαριούπολη υπήρχαν ήδη τέσσερα τέτοια εργοστάσια.⁶⁰ Στις αρχές του 20ού αιώνα οι εύποροι Έλληνες παράγγελλαν έγκαιρα τούβλα για την κατασκευή των σπιτιών τους από τα εργοστάσια του Ι. Γκορενστάιν και του Δ. Χαρατζάεβ, τα εξαιρετικά προϊόντα των οποίων είχαν μεγάλη ζήτηση.⁶¹

Για μεγάλο χρονικό διάστημα το ταβάνι ήταν στοιχείο διάκρισης των σπιτιών των Ελλήνων από εκείνα των κατοίκων άλλων εθνотήτων. Το ταβάνι στο ελληνικό σπίτι κατασκευαζόταν από ξύλινες τάβλες. Κατά τον 19ο – αρχές 20ού αιώνα για την κατασκευή των ταβανιών επέλεγαν την καλύτερη ξυλεία, η οποία μεταφερόταν με ειδικά βαγόνια εμπορικών τρένων που ξεφόρτωναν σε κεντρικούς σιδηροδρομικούς σταθμούς, όπως της Ελένοβκα ή της Νακαζάνι, ή στη Μαριούπολη.⁶² Από τα τέλη του 19ου αιώνα στα σπίτια των πλουσιότερων Ελλήνων το υλικό κατασκευής των σκεπών, που ήταν το καλάμι και το άχυρο, αντικαταστάθηκε με κεραμίδι, κυρίως το κυρτό «τατάρκα» ή το επίπεδο «Μασσαλίας».⁶³ Πιο διαδεδομένο ήταν το κεραμίδι «τατάρκα».⁶⁴ Τα εργοστάσια παραγωγής κεραμιδιών υπήρχαν σε διάφορα χωριά και στη Μαριούπολη. Το 1850 η πόλη είχε τέσσερα τέτοια εργοστάσια.⁶⁵ Στις αρχές του 20ού αιώνα για την κατασκευή των σκεπών άρχισαν να χρησιμοποιούν λαμαρίνα που παραγόταν επίσης στη Μαριούπολη.⁶⁶ Μέχρι σήμερα έχουν διατηρηθεί παλαιά σπίτια με κεραμοσκεπές.

Τα χαρακτηριστικά των κτηρίων της Μαριούπολης του 19ου αιώνα αποτυπώνονται σε ταινίες και φωτογραφίες, που αποτελούν σημαντική ιστορική πηγή για τη μελέτη της ζωής της πόλης. Σε αντίθεση με τις γραπτές

60. Στρατιωτικοστατιστική ανασκόπηση της Ρωσικής αυτοκρατορίας, ό.π., σ. 163.

61. Οδηγός του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ, ό.π., σ. 135.

62. Στο ίδιο, σ. 142.

63. MTIM, αρ. 1360, 1361-N, 1362-N.

64. MTIN, αρ. 468-471-ΚΣ, 398-408-Κ [Донецкий областной краеведческий музей].

65. Στρατιωτικοστατιστική ανασκόπηση της Ρωσικής αυτοκρατορίας, ό.π., σ. 163.

66. Οδηγός του Κυβερνείου του Αικατερινοσλάβ, ό.π., σ. 135.

μαρτυρίες, το φωτογραφικό υλικό αντικατοπτρίζει επακριβώς την πραγματικότητα. Όμως ο κατακερματισμός στην απεικόνιση των γεγονότων και η έλλειψη πολλών λεπτομερειών απαιτούν επίπονη ανάλυση. Πλήθος φωτογραφιών και ταινιών σκιαγραφούν τα σημαντικότερα γεγονότα της εθνοπολιτιστικής ζωής των Ελλήνων.⁶⁷ Τέτοιου είδους ιστορικές πηγές διατηρούνται στο ουκρανικό Κεντρικό Κρατικό Αρχείο Ταινιών και Φωτογραφιών και Φωνητικής Ύλης του Γ. Σ. Πσενίτσνι, στη σειρά Γ., όπου συγκεντρώνονται, ταξινομούνται και φυλάσσονται διάφορα ντοκιμαντέρ, επιστημονικές ταινίες, φωτογραφικά αρνητικά, διαφάνειες, ηχογραφήσεις κ.ά.⁶⁸ Οι περισσότερες φωτογραφίες που αφορούν τους Έλληνες της Αζοφικής, είναι αντίγραφα από τη συλλογή του Ν. Ταγκρίν και απεικονίζουν τη Μαριούπολη στις αρχές του 20ού αιώνα.⁶⁹ Πιο πλούσιες και ποικίλες συλλογές διατηρούνται στο ΚРЕМ. Στο επιστημονικό αρχείο του Μουσείου φυλάσσεται η «Αλληλογραφία του αρχαιολόγου Ρέπνικοβ [...]».⁷⁰ Σε αυτόν τον φάκελο υπάρχουν αξιοπρόσεκτοι υπομνηματισμοί στις φω-

67. Ν. Μ. Σολοντσάκ, «Προβλήματα ανάλυσης των εγγράφων μέσω των πηγών και των αρχείων», στο *Επιστημονικές Ανακοινώσεις του Παανοκρανικού Συνεδρίου*, μέρος 1, Κίεβο 1996, σ. 62-64 [Н. М. Слончак «Проблеми джерелознавчого та архівознавчого аналізу документів», Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи].

68. Ν. Σλοντσάκ, Ν. Τοπίσκο, Ν. Στερμπακόβ, *Ουκρανικό Κεντρικό Αρχείο Ταινιών, Φωτογραφιών και Φωνητικής Ύλης του Γ. Σ. Πσενίτσνι*, Κίεβο 2002, σ. 1-2 [Н. Слончак, Н. Топішко, Н. Щербаков, Центральний кіно-фото-фоноархів України імені Г. С. Пшеничного].

69. Ουκρανικό Κεντρικό Αρχείο Ταινιών, Φωτογραφιών και Φωνητικής Ύλης του Γ. Σ. Πσενίτσνι, φωτογραφίες αρ. 2-77404, 2-77405, 2-77406 – Οδός Αικατερίνινσκαγια στη Μαριούπολη του Κυβερνείου του Αικατερινოსλάβ (1912), αρ. 2-77437 – Κτήριο της Κρατικής Τράπεζας στη Μαριούπολη (1917), αρ. 2-77414 – Οδός Αικατερίνινσκαγια στη Μαριούπολη (1916), αρ. 2-77396 – Οδός Αικατερίνινσκαγια στη Μαριούπολη του Κυβερνείου του Αικατερινοςλάβ. Δεξιά: ξενοδοχείο «Κοντινεντάλ» (1917), αρ. 2-77449 – Οδός Αικατερίνινσκαγια στη Μαριούπολη του Κυβερνείου του Αικατερινοςλάβ. Αριστερά: ξενοδοχείο «Κοντινεντάλ» (1901), αρ. 2-77400 – Κτήριο του Ζέμστβο του Ουέζντ στη Μαριούπολη του Κυβερνείου του Αικατερινοςλάβ (1917), αρ. 2-77435 – Το περίπτερο στον Δημοτικό Κήπο (1903), αρ. 2-774228 – Θέα από τη θάλασσα (1916), αρ. 2-77422 – Όψη της Μαριούπολης (1901), αρ. 2-77409 – Η Πλατεία Αλεξαντρόβσκαγια, αρ. 2-77395 – Γενική εικόνα της Σλομπόντκα και του σιδηροδρομικού σταθμού (1917), αρ. 2-77418 – Γενική εικόνα της Μαριούπολης από την προβλήτα (1901), αρ. 2-77421 – Όψη από την προβλήτα (1917), αρ. 2-77432 – Εικόνα του πλοίου που αποπλέει (1917), αρ. 2-77403 – Τα προάστια της Μαριούπολης (1917).

70. ΚРЕМ, αρχ. σειρά 1, αρ. ευρ. 2, φάκ. 497. Ο φάκελος αυτός περιέχει την αλληλογραφία του αρχαιολόγου Ν. Ι. Ρέπνικοβ για την εθνολογική συλλογή των αρχαιολογικών ανασκαφών στην Παλαιά Λάντογα του Κυβερνείου της Αγίας Πετρούπολης και του Ουέζντ της Μαριούπολης, για την περίοδο 29 Απριλίου 1910 – 3 Απριλίου 1923.

τογραφίες που είχαν τραβηχτεί στην περιοχή της Μαριούπολης, στην Περιφέρεια του Αικατερινοσλάβ, και απαθανατίζουν στιγμές του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού που έχουν πλέον χαθεί. Αυτή η συλλογή φωτογραφιών, «Οι Έλληνες της Μαριούπολης», που χρονολογείται το 1914, συγκεντρώθηκε από τον Μ. Ρέπνικοβ στα ελληνικά χωριά και την πόλη της Μαριούπολης.⁷¹ Στις 44 φωτογραφίες καταγράφονται αντικείμενα του υλικού και πνευματικού πολιτισμού των Ελλήνων της Αζοφικής, όπως σπίτια, διάφορες οικοδομές, σκεύη, κοσμήματα κ.ά. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στους ιστορικούς ερευνητές προκαλούν τα αντίγραφα φωτογραφιών ανδρών και γυναικών που είναι ντυμένοι με παραδοσιακές στολές.⁷² Αξιοπρόσεκτες είναι, επίσης, και οι αφιερωμένες στη Μαριούπολη φωτογραφίες.

Συμπερασματικά, μπορούμε να προτείνουμε το ακόλουθο διάγραμμα της ιστορικής διαδρομής της ελληνικής κοινότητας στην Αζοφική: α' στάδιο, 1779-1790, μετεγκατάσταση και ίδρυση των ελληνικών παροικιών· β' στάδιο, αρχές 19ου – μέσα 20ού αιώνα, σημαντική αύξηση του ελληνικού πληθυσμού ως αποτέλεσμα της φυσικής δημογραφικής αύξησης· γ' στάδιο, μέσα 20ού αιώνα έως σήμερα, σταδιακή μείωση του ελληνικού πληθυσμού, που οφείλεται στα εξής φαινόμενα: πρώτον, διωγμοί και εκτελέσεις το 1937 και κατά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο· δεύτερον, λαμβάνει χώρα η εθνική αφομοίωση· και, τρίτον, η μετανάστευση προς άλλες χώρες και πρώτα απ' όλα προς την Ελλάδα. Ο τελευταίος παράγοντας αποτελεί σημαντικό στοιχείο των σημερινών δημογραφικών εξελίξεων στην ελληνική κοινότητα. Είναι σχεδόν αδύνατον να διαπιστωθεί το μέγεθος της μετανάστευσης λόγω έλλειψης επίσημων πηγών. Στους περισσότερους Έλληνες της Αζοφικής η μετανάστευση προσέφερε ευκαιρίες για βελτίωση των συνθηκών της ζωής τους. Από τις αποστολές μας στα ελληνικά χωριά, που έγιναν με σκοπό να γνωρίσουμε τις αντιλήψεις του ελληνικού πληθυσμού για τη μετανάστευση, συνάγουμε το συμπέρασμα ότι η μετακίνηση στο εξωτερικό γινόταν αποκλειστικά για λόγους οικονομικούς. Επίσης, στη συντριπτική τους πλειονότητα οι γυναίκες μεταναστεύουν αφήνοντας πίσω τις οικογένειές τους, με σκοπό τη βελτίωση της οικονομικής τους θέσης.

Ο αριθμός των ελληνικών εγκαταστάσεων αυξήθηκε μέσα σε δύο αιώνες από 20 σε 48. Αυτό κυρίως οφειλόταν στη φυσική δημογραφική αύξηση του πληθυσμού, η οποία στη συνέχεια οδήγησε στην ίδρυση νέων οικισμών. Σήμερα οι Έλληνες διατηρούν τα παλαιά τοπωνύμια, τα οποία είχαν «φέρει» από την Κριμαία. Οι ονομασίες των νεοϊδρυθέντων χωριών

71. ΚΡΕΜ, φωτογραφικό υλικό, αριθ. 3282, αρ. 1-31.

72. Στο ίδιο, αριθ. 3282, αρ. 19-20/2.

έχουν σλαβική προέλευση, παρόμοιες με τις ονομασίες των ρωσικών και ουκρανικών οικισμών. Οι σύγχρονες εθνικές διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα στην ελληνική κοινότητα της Αζοφικής, είναι αποτέλεσμα πολύπλοκων ιστορικών, κοινωνικών και πολιτικών φαινομένων.